

Nekrolog

NIELS STEENSGAARD

7. marts 1932 – 21. juli 2013

Professor, dr.phil. Niels Steensgaards fader var isenkræmmer og moderne fysioterapeut. Hjemmet i Rødovre var ikke akademisk, men læsende. Steensgaard fremhævede selv sin optagelse (sammen med senere historieprofessor Jens Erik Skydsgaard) på den private Rahbeks-kole, eller 'flinkeskolen', som sit alment dannende udgangspunkt, hvor han fik lært ordentligt dansk og de koder, som var nødvendige for at kunne begå sig. Niels Steensgaard blev student fra Frederiksberg gymnasium i 1950 uden flid og med dertil svarende standpunkter. Men han elskede at skrive og ville være digter. Han fik et enkelt digt optaget i tidsskriftet *Vild Hvede*, men søgte alligevel ind på historiefaget, hvor han kunne praktisere sin fortællelyst i forhold til det, han selv kaldte for »en mere håndfast virkelighed«. Til alt held var der ikke adgangsbegrænsning til universitetet først i 1950'erne.

Studiet var på en gang mageligt og krævende, med få timer og uden megen struktur. Steensgaard beskrev det som et tagselv-bord, hvor man kunne gå ud og ind af undervisningen hos Fakultetets forskere. Ved siden af historiefaget fulgte han i perioder undervisning i litteraturhistorie, tysk, engelsk, arkæologi, etnografi, etnologi, indo-europæistik, hindi og sanskrit, men fuldførte kun bifaget i engelsk. Studierne finansierede han ved at være julemand, avisindsamler, telegraf- og postbud, rejseleder, cykelvikar i den københavnske folkeskole og brevsorterer. Steensgaard henviste ofte til det morsomme i, at arbejdet med brevsorteringen gav ham en grundig paratviden om såvel Københavns topografi som basal færdighed i skriftlæsning, men dertil kom den tværvidenskab, som han erhvervede ved, at han og arbejdskollegaerne praktiserede indbyrdes undervisning i deres respektive universitetsfag under det ellers kedelige sorteringsarbejde.

Steensgaard nærrede en enorm efterkrigstids-appetit på at opdage Europa og møde andre unge. Det begyndte med en tur til Schweiz og

Norditalien med spejderne, siden tog han på stop alene og snart sammen med den næsten jævnaldrende historiestuderende Illa Friis, som han giftede sig med i 1954. De deltog bl.a. i en international arkæologisk arbejdslejr i Paestum syd for Napoli. Senere fungerede han selv som administrativ leder af to arkæologiske sommerudgravningslejre på Bornholm organiseret af Danmarks Internationale Studenterkomité (DIS). Da en studerende fra Indien spurgte til sit lands historie, blev Niels Steensgaard ham svar skyldig. Steensgaard opsøgte nysgerigt professor Astrid Friis, som mente, at Indien ingen historie havde, men opfordrede ham til at skrive speciale om det engelske East India Company. Det gjorde Steensgaard og kunne i 1959 afslutte sin kandidateksamen i historie.

Steensgaard var allerede tidligt blevet interesseret i international handelshistorie. Fra midten af 1950'erne kombinerede han opfindsomt det nyttige med det behagelige i det, der blev starten på hans forskerkarriere. Sammen med Illa investerede han i 18 telte, som de sammen drev som 'campinghotel' ved Gardasøen for Dansk Vandrelaugs rejsebureau UREBU. Først på ugen guidede Steensgaard den ugentlige udflugt til Venezia, og han forblev bekvemt dér til næste weekend, hvor et nyt hold gæster skulle hentes på banegården i Bolzano og føres til lejren. Under opholdene i Venezia tilegnede Steensgaard sig et detaljeret kendskab til især handelshistoriske arkivalier. Forskerkarrieren fik et skub fremad ved et forskningsophold i 1960/61 ved London School of Oriental and African Studies, hvor han på opfordring af Astrid Friis skulle fortsætte sine studier i EAC's historie.

Da han ankom, viste det sig, at det store værk om kompagniets historie allerede var skrevet, hvorfor Steensgaard, som han sagde, heldigvis blev nødt til at ændre indholdet af sit projekt. Inspirationen kom fra Fernand Braudels store værk om Middelhavet i anden halvdel af 1500-tallet og de nyere franske historikere af den såkaldte Annales-skole, der med deres overskridelse af 'det nationale rum' og 'den lineære tid' åbnede for en helt anden tilgang til faget.

Sideløbende med sin ansættelse som amanuensis ved Historisk Institut fortsatte Steensgaard arbejdet med arkivstudier til doktorafhandlingen. Han kunne nu nyttiggøre sit kendskab til de venetianske arkiver, men fortsatte med arkivrejser om sommeren rundt om i Europa: Madrid, Simancas, Lissabon, Marseilles, Rom og Vatikanet. Mens ungdomsoprøret fandt sted, fik Niels Steensgaard børn og sammenskrev på et forskningsstipendium 1967-70 sit disputatsarbejde i kælderen på Lemnosvej. I 1970 blev han udnævnt til lektor ved Historisk Institut.

Disputatsen fra 1973 udkom først med titlen *Carracks, Caravans and Companies. The Structural Crisis in the European-Asian Trade in the Early 17th Century*. I sin behandling af den asiatiske fjernhandel til Europa brød bogen med den traditionelle handelshistorie og satte fokus på markedets logik og de institutionelle rammer for handelsruterne med især klæde og krydderier fra Kina og Indien til Europa. Steensgaards intention var at forstå kontinuiteten i handelssamkvemet og at identificere strukturelle brud, som fulgte, da karavanehandlen (senere kendt som Silkevejene) blev udkonkurreret, efter at handelskompagnerne begyndte at sende sejlskibe med varer syd om Afrika. Steensgaard bekendte sig til strukturhistorien og fastslog om arbejdet med afhandlingen, at »jo nærmere jeg kom de personer, der havde været i begivenhedernes centrum, jo fjernere var jeg fra en forståelse af det rejste problem«.

Disputatsen mødte ikke umiddelbart forståelse i det hjemlige historikermiljø. 1970ernes universitetsmarxister opfattede den som 'ikke-samfundsrelevant' eller nærmest 'en ørkenvandring'. En af opponenterne, professor Aksel E. Christensen, gav afhandlingen en kritisk vurdering i *Historisk Tidsskrift* (1976). Steensgaard replicerede diplomatisk, at: »Hensigten med det følgende er ... ikke at anmelde anmeldelsen, men at markere nogle synspunkter, der forhåbentlig vil vise, at vor fredsommelige uenighed er mere end blot forskellen mellem »en ældre historicus, der ikke er fortrolig med modelforskning» og en yngre ditto, der er opvokset i modelflyvningens tidsalder«. Interessant nok gik professor Christensens hovedanker på dels Steensgaards konstruktion af begrebet pedlar – defineret som en vandrende småkøbmand (bisekræmmer), der havde sine varer med på farten – dels Steensgaards brug af den amerikanske handelshistoriker Fr. C. Lanes begreb om *organized violence* eller om man vil: beskyttelsesomkostninger som en del af varens pris. Men netop disse nyskabelser var i høj grad med til at give afhandlingen dens internationale gennembrud. Den internationalt anerkendte handelshistoriker Kristof Glamann undlod at kommentere afhandlingen nærmere. Genudgivelsen af disputatsen på Chicago University Press 1974 med titlen *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century. The East India Companies and the Decline of the Caravan Trade* indplacerede hurtigt Niels Steensgaard internationalt som en nybrydende synteseskaber.

Steensgaard fremhævede ofte værdien af 'den undervisningsbaserede forskning'. I begyndelsen af sin karriere 1962-67 underviste han som amanuensis op til 120 studerende på dublerede hold og inden for

mange forskellige områder, med deraf følgende krav til forberedelse. Foruden oversættelsesarbejde til dansk af forskellige engelsksprogede historiebøger supplerede han sine indtægter ved at skrive lærebogsmateriale, bl.a. *Gads historie for gymnasiet* og *Historiebog for realskolen*, der udkom på Haases Forlag. Disse opgaver var med til at give det nødvendige overblik til arbejdet med at skrive historisk syntese.

Midt i karrieren, da det kneb med tiden, indførte Steensgaard med succes sin egen pædagogiske metode i universitetsundervisningen: Studenterne skulle forberede spørgsmål til teksten, som så kunne danne udgangspunkt for Steensgaards fortællinger og refleksioner, som på underfundige måder kunne åbne for nye uventede sammenhænge. Studenterne elskede ham for det, selvom metoden lå langt fra moderne pædagogiske anvisninger.

I studentervejledningen yndede Steensgaard at bruge formuleringen, at det jo var vanskeligt at skrive historie, hvis man ikke vidste noget om det, man ville skrive om. Det var en advarsel mod spekulativ teoretisering og namedropping. I samme ærinde opfandt han og den svenske historieprofessor Magnus Mörner deres egen 'store teoretiker', Fernao Boehms, hvis navn kun særlige kendere kunne udtale korrekt. Boehms blev tilskrevet det tankevækkende indledningscitater i en festskriftartikel til Mörner: »A precondition for the acquisition of knowledge is the loss of information. But first one must have some information to lose, of course.« Det kunne ikke nytte, at historikeren i forsøget på at få det hele med ikke nænnede at smide væk og dermed forsømte at hæve sig over kildematerialet. På den anden side kunne en syntese ikke skrives ud fra få eksempler. Det forudsatte et så stort materialekendskab, at der var noget at smide væk af – *of course!*

Niels Steensgaard var ikke teoretiker. Han foragtede teoretisering uden detailstudier og fastholdt det unikke i historiske foreteelser, herunder strukturelle kombinationer. Der var ikke orden i historien. Ikke desto mindre interesserede han sig for historieteori forstået som drøftelsen af, hvordan historikere ved at bygge modeller kunne søge at skabe en form for orden i historien.

Da emnet blev diskuteret ved den Nordiske Metodekonference i 1979, fastholdt Steensgaard med slet skjult hentydning til 1970ernes marxister, at en makroteori forstået som »planen bag historiens gang«, var et problematisk forsøg på at imødekomme et samfundsmæssigt og eksistentielt behov, der i bedste fald hørte hjemme ved et andet fakultet. Selv formulerede han sit projekt under dække af ovennævnte Fernao Boehms: »Well, if nobody planned the world in which we live, it makes it so much more important to find out how we came here.«

Hvordan den moderne verden blev til, blev den røde tråd, da Steensgaard i 1980erne begejstret kastede sig ud i to stort anlagte bind i Aschehoug/Bra Böckers projekt om at skrive en populær, men forskningsbaseret verdenshistorie, der ikke var eurocentrisk i sit udgangspunkt. Steensgaard bidrog 1984-85 med bind 7 om verden uden for Europa på opdagelsernes tid og bind 9 om kulturmøder og verdenshandel fra 16. til 18. århundrede. Handelshistorien (og missionshistorien) blev til kulturmøder. Steensgaard leverede dermed et stærkt bidrag til at indføre det globalhistoriske perspektiv i den nordiske historieforskning. Bøgerne var overdådigt og alsidigt illustreret. I billedteksterne fik han lejlighed til at fortælle parallelhistorier til hovedteksten. Moderne fotooptagelser af fænomener som karavaner og andre traditionelle teknikker, som havde overlevet som langvarige strukturer ind i en ny tid, var et innovativt virkemiddel.

I en anmeldelse i Historisk Tidsskrift fra 1988 med titlen »Fra Niels Steensgaards verden« gav Erling Ladewig Petersen Steensgaards bidrag en overordentlig positiv kritik og betegnede de to bind som en syntese af international standard. Han begrundede det med, at bindene rummede en selvstændig stillingtagen til, hvad global historie var, hvorledes den skulle fortolkes, og ikke mindst hvorledes teorien skulle omsættes til historisk fremstilling. Aschehougs/Bra Böckers verdenshistorie udkom på både norsk og svensk, men desværre ikke på dansk, efter sigende på grund af en studehandel med Politikens Forlag. Senere kom også en fransk udgave, men værket kom aldrig ud til en engelsksproget offentlighed, så nyskabende det end var. Det gjorde til gengæld de talrige artikler og konferenceindlæg, der fulgte i forlængelse af disputatsen, hvor Steensgaard fik mulighed for at uddybe hjørner af sin oprindelige tese.

Den internationale anerkendelse forpligtede Steensgaard på akademisk ansvar hjemme. Han var blandt initiativtagerne til oprettelsen af NIAS (Nordisk Institut for Asien Studier). Med udgangspunkt i European Science Foundation var han initiativtager til europæiske forskerseminarer med et globalhistorisk perspektiv, hvor yngre forskere spillede lige op med den etablerede generation, indbefattet Steensgaard selv. Begrebet 'forskerskole' med dets formynderiske og ensrettende konnotationer kunne han ikke lide.

Det ville være forkert at sige, at Steensgaard som strukturhistoriker ikke interesserede sig for mennesker i historien. De optræder, men kun sjældent i udslagsgivende roller. Steensgaard lagde vægt på individets større eller som oftest mindre viden om vilkårene for sit virke i verden. Han havde en forkærlighed for balladen om den amerikanske jernbanearbejder John Henry, der med sin muskelkraft huggede tunneller

om kap med det moderne dampdrevne bor. Helten sejrede, men betalte prisen: »... but he laid the hammer down and he died«. Steensgaard opfattede i de senere år sin egen kompromisløse arkivfunderede synteseskrivning som en parallel til John Henrys ulige kamp. De (lidt for) hurtige og (lidt for) smarte synteser foranlediget af it-teknologiens overlegenhed i kildehåndtering og bogdistribution havde dampdriftens plads i analogien.

Efter pensioneringen i 2002 begyndte Steensgaard at sætte fokus på de mennesker, han var stødt på under arbejdet med sin disputats. Han anså det nu for »nødvendigt at opsøge det enkelte menneske i historien for at forstå de bånd, som strukturer og konjunkturer bandt mennesket med, og de muligheder, de efterlod for fri handling«. Arbejdstitlen var kort og godt »Fortællinger«, og substansen var de mange publicerede rejseberetninger, bl.a. den armenske handelsrejsende Hovhannes, den retslærde marokkaner Ibn Baṭṭūṭaa, levantkøbmanden Johan Sander-son m.fl., som Steensgaard med sin viden kunne etablere en kontekst for i skildringen af hver deres 'verden'. De valgte individer fik dog ikke nogen anden status end som repræsentanter for de strukturer, han allerede havde kortlagt. Perspektivet var det samme som i legenden om John Henry.

I sine gode år kunne Steensgaard drillende udtale, at politikere nok troede, at de gjorde en forskel, men at det var historikerne der bogstavelig talt 'skrev verdenshistorie'. Trods sit afvisende syn på almindelige menneskers mulighed for at gøre dette, interesserede Steensgaard sig for politik, især for forskningspolitik, og for at gøre en forskel. Det fik han ikke mindst mulighed for efter udnævnelsen til professor ved historiefaget i 1977. Karrieren omfattede i de produktive år i 1970erne og -80erne også et stort administrativt arbejde. Problemet var, som Steensgaard selv formulerede det, at han altid blev valgt som formand for de udvalg, han kom ind i. Selvom modsætningerne kunne være store, blev Steensgaard på grund af sit overblik accepteret som naturlig leder af de fleste under den gamle demokratiske styrelseslov med kollegialt valgte ledere i modsætning til nutidens udpegede og ledelsesuddannede chefer.

Niels Steensgaard fungerede i rollerne som institutleder og prodekan og dekan midt i 1970erne som et troværdigt kompromis mellem de modsatrettede fløje. Selvom Steensgaard kunne virke irriterende på de ret selvbevidste unge universitetsmarxister, ville alternativet trods alt have været en dårligere løsning set med deres øjne. 1989-91 var der igen brug for ham som institutleder til at samle de forskellige historiske institutter.

Om sit forhold til de helt nye ledelsesstrukturer på universitetet formulerede Steensgaard med slet skjult henvisning til sin egen administrative karriere og med en vis selvironi, at han da sandelig gik ind for topstyret ledelse, hvis han vel at mærke kunne regne med selv at sidde på magten, men da dette ikke – længere – var tilfældet, var han afgjort kun tryk ved helt åbne og demokratiske ledelsesformer. Han distance-rede sig fra det nye regimente, men også i nogen grad fra den gamle styrelseslovs til tider (lidt for) kollegiale ledelsesprincip og den ledelsesstil, som udsprang heraf.

I 1980'erne sad Steensgaard i det Humanistiske Forskningsråd, hvor han fungerede som formand 1985-1987. Virksomheden i Forskningsrådet udmøntedes bl.a. i etablering af det Humanistiske Forskningscenter, der ved 1980'ernes slutning gav en pæn gruppe humanistiske forskere – typisk ensomme ulve som ham selv – med individuelle forskningsprojekter og flerårige stipendier den nødvendige arbejdsro i kreativt fremmende omgivelser. Steensgaard kunne senere glæde sig over, at forskergruppens virksomhed bar frugt på mange humanistiske platforme, og at centeret tilmed havde haft en pæn kvindeandel. I de senere år reflekterede han en del over den førte politik, og efter at han i 1990'erne tillige var blevet medlem af det Svenske Forskningsråd, vendte han til stadighed tilbage til spørgsmålet om, hvorfor kvindeandelen ved de danske universiteter, modsat situationen i den svenske forskningsverden, til langt op i 1990'erne var så ringe – blot to ud af omkring 30 fastansatte lektorer og professorer ved Historisk Institut i København. Hvad var der sket med de kvinder, der faktisk havde været i miljøet? Hvorfor havde man (d) kun ansat »deres mænd«? Var der en strukturel forklaring?

Efter hustruen, forskningsbibliotekar Illa Steensgaards død i 1993 trak Niels Steensgaard sig tilbage fra de fleste tunge administrative poster. Hans egen kræftsygdom tog efterhånden også de overskydende ressourcer. Men han havde en evne til at springe op som trold af en æske, hvis han fik viden om noget, han opfattede som urent trav i institut- og fakultetsadministrationen. Psyken, engagementet og humoren var der ikke noget galt med. Det var, som overlægen på Rigshospitalet sagde, det der holdt ham i live væsentligt længere, end det egentlig var muligt. Selv konstaterede han blot nøgternt, at han i de senere år var kommet i vane med at overskride sine deadlines, men i øvrigt agtede han ikke at dø, før han havde fået en ordentlig slutning på historien.

Sidsel Eriksen